

УДК 811.161.2'38

Підкамінна Л.В.

ПЕРІОД ЯК ЗАСІБ ЕМФАТИЧНОГО МАРКУВАННЯ (на матеріалі поетичної мовотворчості Т.Г. Шевченка)

У статті досліджено період як засіб емпатичного маркування на матеріалі поетичної мовотворчості Т.Г. Шевченка. Період забезпечує широкі структурно-семантичні, стилістичні можливості, які реалізуються шляхом нагнітання фактів, доказів, описів тощо. Підсилювально-видільна функція періоду в експресивному синтаксисі Т.Г. Шевченка використовується для емоційного наснаження певних контекстів, а подекуди й формування інформаційного центру твору.

Ключові слова: період, емпатичне маркування, синтаксична конструкція, стилістична фігура, синтаксичний паралелізм.

У сучасному мовознавстві погляд учених спрямовано на вивчення активних ресурсів мовлення. Одним із ефективних засобів експресивного синтаксису є період. Складна синтаксична конструкція, яка характеризується особливою ритмічністю й упорядкованістю частин, забезпечує розгорнутий виклад теми, логічну повноту та завершеність висловлення.

Учення про період як засіб емпатичного мовлення розроблялося ще в античній риторичі. Назва цієї стилістичної фігури зумовлена інтонацією. Композиційно період розпадається на дві взаєморівноважені частини: перша характеризується підвищенням інтонації (протазис), друга – зниженням (аподозис), що зумовлює гармонійність та інтонаційну завершеність періоду. Традиційно період трактують як розгорнуту, багатоконпонентну, гармонійно організовану синтаксичну побудову, що характеризується цілісністю теми, повнотою і динамізмом змісту (нерідко з елементами образності і широких асоціативних зв'язків) [3, с. 435].

Сучасні мовознавці період найчастіше розглядають як синтаксико-стилістичну одиницю (Л. Байкова, Д. Баранник, А. Коваль, Л. Мацько, О. Пономарів, І. Чередниченко та інші), адже період – категорія стилістичного синтаксису й не є окремим структурним типом речення, а в кожному випадку формується як стилістично актуалізований варіант простого чи складного речення [3, с. 436].

Незважаючи на значні образно-стилістичні потенції періоду, його невичерпні можливості у формуванні емпатичних конструкцій, питання про синтаксичні категорії цієї стилістичної фігури, її структурно-семантичні особливості у творчості Т.Г. Шевченка залишаються мало вивченими.

Мета статті – дослідити період як засіб емпатичного маркування в поетичній мові Т.Г. Шевченка.

В основі структури періоду - єдність змісту (цілісність, тематика) і єдність форми (гармонійне співвідношення частин періоду): «Зелена діброва, І темний гай, і Дніпр дужий, І високі гори, Небо, зорі, добро, люде І лютеє горе – **Все пропало, все!**» [5, с. 164]; «**Карай пеклом мою душу, Вилий муки море, Розбий кару надо мною, Та не таким горем Карай серце: розірветься...**» [5, с. 164].

Бінарність структури періоду, семантико-структурний взаємозв'язок і взаємозумовленість його компонентів акцентує увагу читача, безпосередньо впливає на рецепцію твору. Ритмомелодійна архітектоніка періоду зумовлює його активне функціонування саме в поетичному мовленні.

Виявлення єдності в різноманітності – основа створення й функціонування періоду. Єдинопочаток, однаковий порядок слів, морфологічне вираження членів речення посилює експресивність: «*Не ховайте, не топчіте Світого закона, Не зовіте проподобним Лютого Нерона, Не славтеся царевою Святою войною, **Бо ви й самі не знаєте, Що царики коять***» («Холодний Яр») [5, с. 356].

Як спосіб організації речення період використовується у поезії Т.Г.Шевченка нечасто. Автор вдається до періоду в контекстах, функціональною сутністю яких є безпосередній вплив на читача. Мета такого емпатичного маркування – поглибити образність, створити ширшу картину поетичної дійсності. Проте декілька поезій цілком побудовані на періодичному мовленні ліричного героя. Наприклад, вірші «І широку долину...», «Полюбилася я...»:

*Полюбилася я,
Одружилася я
З безталанним сиротою –
Така доля моя!*

*Люде гордії, злі
Розрізнили, взяли
Та повезли до прийому –
Оддали в москалі!*

*І московкою я,
Одинокою я
Старіюся в чужій хаті –
Така доля моя!*

Вважається, що універсальною стилістичною функцією періоду є створення піднесеності, урочистості, емоційності [1, с.300]. Конкретна реалізація цієї функції безпосередньо залежить від кількості складових періоду: чим більше структурно однотипних синтаксичних складників у протазисі, тим напруженішим стає очікування висновкової частини періоду – аподозису: «*Братались з вольними ляхами, Пишались вольними степами, В садах кохались, цвіли, Неначе лілії, дівчата, Пишалася синами мати, Синами вольними... Росли, Росли сини і веселили Старії скорбнії літа... **Аж поки***

іменем Христа Прийшли ксьондзи і запалили Наш тихий рай» («Полякам») [6, с.48].

Для виразності й глибшого емоційного впливу на читача у періодах Т.Г.Шевченка часом знаходимо й кілька градаційних рядів, які стосуються одного аподозису:

Пішов би я в Україну,
Пішов би додому,
Там би мене привітали,
Зраділи б старому;
Там би я спочив хоч мало,
Молившись Богу,
Там би я... Та шкода й гадки,
Не буде нічого [6, с. 77]

Чого ж тепер заплакав ти?
Чого тепер тобі, старому,
У цій неволі стало жаль –
Що світ зав'язаний, закритий,
Що сам єси тепер москаль,
Що серце порване, побите,
І що хороше-дороге
Було в йому, то розлилося,
Що ось як жити довелося, –
Чи так, лебедику?! – Еге... [6, с.95];

Характерним для стилістики Т.Г. Шевченка є використання питальних речень у формі градації, після яких зазвичай є висновкове речення. Принцип побудови такої синтаксичної конструкції аналогічний до періоду, однак протазис і аподозис належать до різних речень: «*Де ж дружина моя, Де ви, добрії люде? Їх нема, я сама. А дружини й не буде*» [6, с.12]; «*Чи ми ще зійдемося знову? Чи вже навіки розійшлись? І слово правди і любові В степи і дебри рознесли! Нехай і так.Не наша мати, А довелося поважати*» [6, с.20]. Парцельовані частини актуалізують подану в них інформацію. На думку К.Шульжука, «оформлення їх в окреме речення ще більшою мірою актуалізує їх, акцентуючи на таких структурах як основних синтагмах, що виконують роль ремного центру» [7, с.221].

Період, у якому твердження, наближене до висновкового узагальнення, міститься на початку речення, називають оберненим [3, с. 436]. Сміслова, структурно-композиційна та ритміко-інтонаційна контрастність обох частин такого періоду виявляється нечітко, однак художні й стилістичні функції зберігаються. Т.Г. Шевченко для емпатичного маркування надає перевагу саме таким конструкціям:

Благаю Бога, щоб печаль
Тебе довіку не збудила,
Щоб у палатах не найшла...
Щоб Бога ти не осудила
І матері не прокляла [6, с. 14]

Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає,
Як широка сокорина
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась... [6, с. 24]

Про характерність такої структури періоду для жанру поезії вказано в енциклопедії «Українська мова»: «Обернений» період має епічно-

характеристичну природу і використовується насамперед у художньо-оповідних контекстах, особливо в поезії» [3, с. 436].

Т.Г. Шевченко експериментує зі стилістичними фігурами. Часто автор, формуючи період, робить певну семантичну рамку навколо градації: повторює ключові лексеми на початку і в кінці періоду. Такий період називають кільцевим [2, с. 365]:

Та **все** пішло царям на грище:

І Запорожжя, і село...

І монастир святий, скарбниця, -

Все, все неситі рознесли!... [6, с. 40]

Мені **однаково**, чи буду

Я жить в Україні, чи ні,

Чи хто згадає, чи забуде

Мене в снігу на чужині –

однаковісінько мені» [6, с.40]

Для увиразнення протазису, акцентуації на найголовнішому поет використовує анафору:

У школі мучилось, росло,

У школі й сивіть довелось,

У школі дурня й поховають,

А все за того п'ятака,

Що вкрав маленьким у дяка,

Отак Господь мене карає. [6, с.58]

Інколи анафора поширюється не лише на протазис, а й на аподозис, у разі, якщо і йому притаманна градація:

...І ніколи

Не вернеться, що діялось,

Не вернеться сподіване,

Не вернеться...А я, брате,

Таки буду сподіватись,

Таки буду виглядати,

Жалю серцю завдавати [6, с.49]

Така складна синтаксична побудова у стилістичному плані створює семантичні надбудови у поетичній картині світу майстра слова, поглиблює й психологізує конкретні уривки твору. Період у такому випадку не стільки структурно-семантичне, скільки композиційно-стилістичне явище. Крім того, період завжди є носієм яскравої експресії, тому в нейтральних контекстах не використовується.

Відповідно до типів зв'язного мовлення розрізняють періоди-описи, періоди-розповіді, періоди-роздуми [1, с. 300]. Фактичний матеріал засвідчив функціонування усіх різновидів у поетичній творчості Т.Г. Шевченка.

Періоди-описи акцентують на портретних характеристиках ліричного персонажа або змальовують пейзажі: «*За сонцем хмаронька пливе, Червоні поли розстилає, І сонце спатоньки зове У синє море: покриває Рожевою пеленою, Мов мати дитину. **Очам любо***» [6, с. 116]. Такі періоди зазвичай мають ліричне звучання.

Стилістичне значення періодів-розповідей зумовлена тематикою тексту. Такий період характерний для ліро-епічних творів і, крім увиразнювально-підсилювальної функції, виконує композиційну функцію та поглиблює сюжет: *«І не знала, за що, За що мати знущається, Лає, проклинає, Своє дитя без сорома Байстрям нарікає»* («Утоплена») [5, с. 204].

Граматичні й емоційно-експресивні можливості періоду найповніше реалізуються в текстах-роздумах [1, с. 301]. Сама структура періоду дає можливість підсилити найголовнішу думку, сформульовану у висновковій частині: *«Нащо мені коса-краса, Очі голубині, Стан мій гнучий...коли нема Вірної дружини?»* («Дівичії ночі») [5, с. 263]. Період-роздум зазвичай оформлює складні думки з чіткою аргументацією, є засобом передачі ліричного настрою, переживань, філософських роздумів ліричного героя.

Структурні типи періодів у поезії Т.Г. Шевченка досить різноманітні й представлені ускладненими простими реченнями та різними типами складних речень.

Прості ускладнені речення: *«Розказали кобзарі нам про війни і чвари, Про тяжкеє лихоліття... Про лютії кари, Що ляхи нам завдавали – Про все розказали»* [6, с. 45]. *«Не пускають саму мене У садочок гулять. А хоч пустять, то з ним, З препоганим старим, З моїм нелюбом багатим, З моїм ворогом злим!»* [6, с. 125].

Складносурядне речення: *«Родилась на світ жить, любить, Сіять Господньою красою, Витать над грішними святою І всякому добро творить, А сталося ось як. У черницях Занапастилося добро...»* [6, с. 34]; *«Полюбила би я, Одружилась би я з чорнобривим сиротою, Та не воля моя»* [6, с. 125].

Складнопідрядне речення: *«Холоне серце, як згадаю, Що не в Україні поховають, Що не в Україні буду жить, Людей і Господа любить»* [6, с. 19].

Безсполучникове речення: *«Дні минули, Місяці минають, Мина літо, мина осінь, Мина сьомий місяць, осьмий, Уже й дев'ятий настає, Настане горенько твоє!»* [6, с. 93]; *«За світу правду-волю Розбойник не стане, Не розкує закований У ваші кайдани Народ темний, не заріже Лукавого сина, Не розіб'є живе серце За свою країну. Ви – розбійники неситі, Голодні ворони»* («Холодний Яр») [5, с. 356].

Отже, період є ефективним засобом ефематичного маркування. В силу своїх категорійних ознак період забезпечує широкі структурно-семантичні, стилістичні можливості, які реалізуються шляхом нагнітання фактів, доказів, описів тощо. Основною функцією періоду в поезії Т.Г. Шевченка є підсилювально-видільна. При цьому синтаксичний паралелізм структурних елементів періоду може підсилювати як логічний компонент значення, так і емоційно-оцінний. Хоча період не є провідним засобом експресивного синтаксису Т.Г. Шевченка, однак використовується поетом для емоційного наснаження певних контекстів, а подекуди й формування інформаційного центру твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: [навч.посіб.; 2-ге вид., перероб і доп.] / І.М. Кочан. – К.: Знання, 2008. – 423 с.
2. Мацько Л.І. Стилїстика української мови / Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. – К.: Вища школа, 2003. - 462 с.
3. Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський, В.М.Тараненко та ін.]. – К.: Укр.енцикл., 2000. – 752 с.
4. Цівун Н.М. Періоди зі структурою простого ускладненого речення (на матеріалі творчості Максима Рильського. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/2260/1/28_Tsivun.pdf
5. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / [редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. - К.: Наукова думка, 2003. – . – (Поезія 1837-1847). Т.1. – 2003. – 784 с.
6. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / [редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. - К.: Наукова думка, 2003. – . – (Поезія 1847-1861). Т.2. – 2003. – 784 с.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: [підручник] /К.Ф. Шульжук – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

В статье исследуется период как средство эмфатической маркировки на материале поэтического языка Т.Г. Шевченко. Период обеспечивает широкие структурно-семантические, стилистические возможности, которые реализуются в нагнетании фактов, доводов, описаний и т.д. Усилительно-выделяющая функция периода в экспрессивном синтаксисе Т.Г. Шевченко используется для эмоционального насыщения некоторых контекстов, а иногда и для формирования информационного центра произведения.

Ключевые слова: период, эмфатическая маркировка, синтаксическая конструкция, стилистическая фигура, синтаксический параллелизм.

The article studies the period as a means of marking based on the material of Taras Shevchenko's poetic language. The period provides a wide range of structural and semantic, stylistic features that are implemented in the discharge of facts, arguments, descriptions, etc. Strengthening and releasing function of the period in the expressive syntax of Taras Shevchenko is used for the emotional saturation of certain contexts, and sometimes for the creation of information center in the literary work.

Key words: period, emphatic marking, syntactic construction, stylistic figure, syntactic parallelism.